

# Doxans kraft

– hindret för goda analyser i och om arbetslivet

Författad av

***Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane***

Doxan kan beskrivas som de utgångspunkter som vi tar för givna och som i sin tur påverkar hur vi formulerar oss och vad vi formulerar. Ett annat liknande uttryck är "diskurs". Oavsett vad man kallar det så handlar det om att språket i sig skapar förutsättningar för vad som kan tänkas och sägas. Det handlar inte enbart om vad var och en "egentligen menar" utan mer om vad språket "gör med meningen".

*Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane*

# **Doxans kraft**

– hindret för kloka analyser i och  
om arbetslivet

av

***Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane***

## **Doxan**

hindret för kloka analyser i och om arbetslivet

Författad av Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane

ISBN: 91-85017-38-8

### **Rapporten kan laddas ner från:**

**[www.samarbetsdynamik.se](http://www.samarbetsdynamik.se)**

### **Rapporten kan beställas från:**

Samarbetsdynamik AB, Ölsdalen 134, 69391 Ölsdalen

0586-726 126, [info@samarbetsdynamik.se](mailto:info@samarbetsdynamik.se)

Design och Layout: Lisbeth Rydén , EllErr Konsult

Tryck: PrintForce Tryck & Distribution AB

Energigatan 19, 434 37 Kungsbacka

© Samarbetsdynamik 2019

# Innehåll

Förord .....	5
Introduktion .....	10
Det mänskliga livsvillkoret .....	14
Individens självständiga val är ett faktum .....	16
Doxan – det sociala fält som styr kollektivt handlande .....	18
Något om begreppet doxa .....	22
Samtalande som berikar språket .....	30



## Förord

Behovet av samtal över organisations- och yrkesgränser i arbetsliv och samhälle har ökat. De tidigare så fasta och stabila grupperingarna har ersatts av flyktiga mikrosystem i vilka man snabbt måste etablera samarbeten inom ramen för olika nätverk. Samtidigt har kraven både på en förbättrad kvalitet och ett precisare resultat ökat. De gamla organisationsanalyserna vilka fokuserade på hierarkiska strukturer, värderingsfrågor, ledarskap, generell uppföljning och fasta metoder och rutiner blir alltför ytliga och rigida eftersom de uppgifter, uppdrag, problemställningar och åtaganden som en verksamhet i dag möter är allt mer varierande.

Berörda aktörer måste till skillnad från förr självständigt medverka till att löpande koordinera det gemensamma handlandet och forma verksamheten. De åtaganden verksamheten i dag ställs inför kräver därför att varje medarbetares erfarenhet och professionella kunnande utnyttjas till fullo. Syftet med olika yttre insatser från utomstående konsulter och intressenter är att möjliggöra och stödja detta självständiga handlande och bidra till att generera de fördjupade samtal som samarbetet numera kräver.

Det är vår erfarenhet att ovanstående omvärldsförändringar tvingar fram ett dramatiskt skifte i sättet att samtala om och beskriva de fenomen som uppstår i samspelet människor emellan. Samspelet kunde förut regleras genom struktur, ledning, metoder och byråkrati. Det måste nu istället bygga på individens självständiga val och handlande i de unika situationer denne möter.

Detta förändrar i grunden den mening som orden behöver förmedla för att individen för andra skall kunna beskriva sitt handlande. Behovet av att kunna avläsa varandras personliga ställningstaganden för att koordinera det egna handlandet förändrar också vilka krav på ansvar och an-

svarstagande som då blir logiskt rimliga att hävda. Helt nya frågeställningar om hur ett kvalitativt samspel skall kunna upprätthållas blir då också aktuella.

Vi tycker att vi under hela vårt yrkesliv sett detta skifte komma. Ett stort antal författare och forskare har varit inne på samma spår och beskrivit olika aspekter av denna förändring. De har inte passerat obemärkt förbi. Vi har emellertid kunnat konstatera att synnerligen lovvärda försök att anpassa språk och agerande till de nya resonemang som presenterats har misstolkats och avfärdats. Framgångsrika utvecklingsprojekt i många olika branscher har efter en tid återgått till det gamla. Eldsjälarna har gett upp.

Vi har också själva, när vi lyft fram de nya idéerna, och försökt påpeka risken för misslyckanden när man följt de gamla mönstren, insett vilken konserverande kraft som ligger i de etablerade språkliga uttrycken och de låsningar som de förväntningar de väcker åstadkommer.

Samarbetsdynamik AB grundades för 50 år sedan. De 129 abonnemangsrapporterna och de troligen mer än 10 000 övriga texterna, som vi skrivit genom åren, är alla olika försök att peka på vilka tankefigurer som måste överges och vilka andra som stämmer bättre med dagens situation. Ett omfattande nätverk av kolleger och uppdragsgivare har erbjudit oss den arena och de konkreta exempel som sådana reflekterande samtal förutsätter. Ett särskilt troget gäng har under våren 2019 hjälpt oss hitta de stora linjerna. Peter Tillberg har även varit medförfattare till texten om paradigmskiftet.

Vi har nu valt ut 8 aspekter som känns som de mest centrala att beskriva. De är alla utsnitt ur den samlade erfarenheten. Det finns ingen självklar hierarkisk princip som vi kan tillämpa – dvs. det går inte att klassificera dessa erfarenheter i varandra uteslutande kategorier. Allt hänger snarare ihop och tankar tvinnar sig runt varandra. Gamla tankar återkommer i olika resonemang men varje gång lite annorlunda uttryckta på grund av



det nya sammanhanget. Därför går det inte heller att undvika direkta upprepningar.

Vi föreställer oss att dessa 8 fristående häften skall kunna fungera som inspel i de olika samtal om samarbete och samverkan som nu behöver föras i arbetslivet och i samhället. För att underlätta för att även enskilda avsnitt i ett häfte skall kunna ligga till grund för sådana samtal har alla avsnitt försetts med några av de viktigaste referenserna från olika progressiva forskare och författare till det tema som behandlas.

De 8 häftena har fått följande rubriker:

**Paradigm** – dess natur och konsekvenser.

**Komplexitet** – grunden till oredan och villrådigheten i debatten om arbetslivet.

**Doxans kraft** – hindret för kloka analyser i och om arbetslivet.

**Utforskande samtal** – vägen till kunskapsintegration, synergi och gemenskap.

**Praktikens rationalitet** – teorier som hedrar medarbetarnas kunnighet.

**Det virtuella möjlighetsrummet** – grunden för analyser av sociala system.

**Kunskap för en demokrati** – nya infallsvinklar för samhällsforskning.

**Lärande partnerskap** – utbildning i termer av en tjänst.

Ölstdalen den 15 augusti 2019

Bengt-Åke Wennberg      Monica Hane





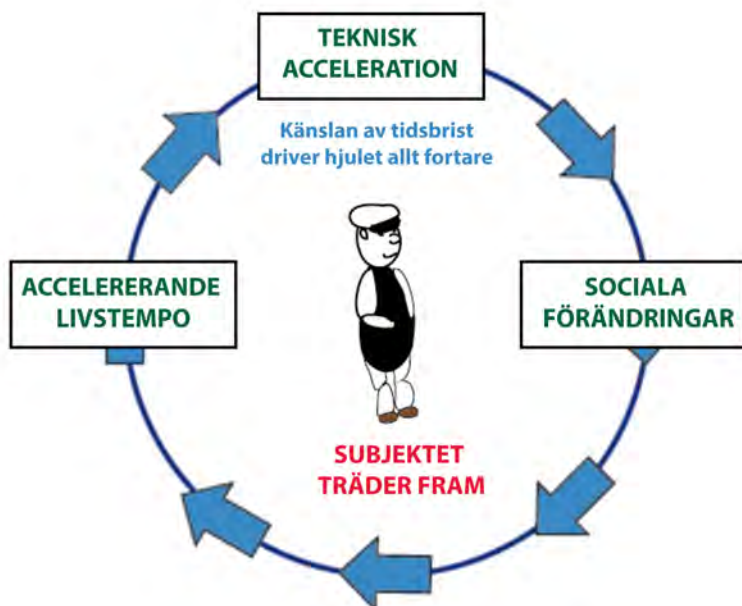
## Introduktion

*Vi lever i en mätbarhetens tidsålder och vi löser våra problem genom att spalta upp, mäta och kvantifiera. Våra mantran ekar i styrdokument och på kvalitetskonferenser: effektivitet, kvalitetssäkring, evidensbaserad. Samtidigt ramas våra liv in av rankinglistor, betyg, kvalitetsindex, pulsmätare och stegräknare.*

*Tilltron sätts därmed till yttre parametrar som vi tänker oss objektivt pekar ut den rätta vägen framåt. Vi flyr undan det subjektiva, det känslomässiga, det tillfälliga och den blotta tron. Vi räknar istället: Siffror, diagram och staplar verkar så mycket pålitligare. Ett resultat är att utrymmet för den praktiska kunskapen, för omdöme och situationskunskap blivit allt mindre.*

Ett citat från baksidestexten på Jonna Bornemarks bok, ”Det omätbaras renässans”

Vi har ofta haft anledning att tänka i samma riktning som Jonna Bornemark och återkommer då till Hartmund Rosas bok om den sociala acce-



lerationen. Rosa har formulerat den sociala accelerationen ungefär så här: ”Vi lever i ett samhälle där handlingsorienterade erfarenheter allt snabbare blir passé och där förväntningarna på framtiden hela tiden måste revideras”.

Rosas beskrivning av den pågående samhällsförändringen är en extremt kondenserad sammanfattning av de yttre omständigheter som vi menar att människor i arbetslivet numera har att anpassa sig till. Accelerationen medför inte bara att allt går fortare. Den medför också *ständig pågående strukturella förändringar och anpassningar som gör den värld vi lever med allt mindre självklar och bekant för oss.*

Som beskrivits i ett annat häfte, ”paradigmskiftet”, så kan utvecklingen komma till en punkt då det visar sig att försöken att använda samma sätt att tänka på de nya förhållandena som man använde på de gamla blir ofruktbara. De slutsatser man kommer fram till visar sig inte stämma. Man resonerar i cirklar och motsättningarna ökar. Valet mellan det konstruktiva och destruktiva fördunklas. Man står då inför ett paradigmskifte.

Accepterar man Thomas Kuhns analys av det han kallar paradigm och paradigmskiften så kan Jonna Bornemarks beskrivning av vår besatthet av att mäta och räkna mycket väl vara en meningslös komplexitetsreduktion som är ett symptom på att vi befinner oss inför ett sådant paradigmskifte.

I ett annat häfte ”komplexiteten” lyfts David Snowdens arbeten fram som en förklaring till att dagens analyser just är meningslösa och inte leder till konstruktiva resultat. Snowden konstaterar att resonemang som bygger på antagandet om förekomsten av enkla kontexter allt mera sällan är meningsfulla.

I en enkel kontext gäller stabila och tydliga samband mellan orsak och verkan. Det är självklart för alla vad som behöver göras. Även i en kom-

plicerad kontext är sambanden stabila men det finns flera möjliga ”rätta svar” och olika prioriteringar behöver övervägas.

De situationer i vilka människor numera måste agera har emellertid blivit allt mer komplexa. I en komplex kontext är sambanden mellan orsak och verkan instabila. Väl beprövade handlingar som tidigare fått ett förutsett gensvar kan plötsligt få helt andra konsekvenser. Försök att utifrån föreställningar om enkla och stabila samband när det gäller mänskligt samspel styra fram olika önskade samverkansmönster leder till förvirring, misslyckanden och ständiga konflikter. Samspelet blir destruktivt och de kända interaktiva mönstren riskerar att upplösas.

Jonna Bornemark förklarar dessa kriser och anomalier med att peka på hur den praktiska kunskapen – våra erfarenheter av vår verklighet – nedvärderas genom de mätsystem som skapats och ersätts av ett handlande som styrs av olika yttre parametrar som man hoppas skall ge den förutsägbarhet och stabilitet i det mänskliga handlandet som man söker.

Detta visar sig inte vara möjligt i en social kontext eftersom människan inte är ett objekt som styrs av yttre krafter och förhållanden utan ett subjekt som självständigt väljer hur hon skall handla.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Bauman Z (1999): På spaning efter politiken. Uddevalla: Bokförlaget Daidalos.

Bornemark J (2018): Det omätbaras renässans. En uppgörelse med pedanternas världsherravälde. Stockholm: Volante.

Latour B (2008): Gabriel Tarde and the End of the Social.  
<http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/82-TARDE-JOYCE-SOCIAL-GB.pdf> och <https://mdm35.files.wordpress.com/2010/03/a-presentation-of-gabriel-tarde-and-the-end-of-social.pdf>

Rosa H (2013): Acceleration, modernitet och identitet. Tre Essäer. Göteborg: Daidalos AB.

Snowden D, Boone M (2007): A Leaders Framework for Decisionmaking. Harvard Business Review. November 2007, sid 69-76.

Strand R (2002): Complexity, Ideology and Governance. Emergence, 4(1/2), 164–83, 2002. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Törnberg A (2017): The wicked nature of social systems. Göteborg: Doktorsavhandling vid sociologiska institutionen på Göteborgs Universitet.

## Det mänskliga livsvillkoret

Paradigmskiftet kan beskrivas så här. Om man å ena sidan föreställer sig att världen är relativt stabil och i grunden strävar mot balans kan man utifrån det som tidigare hänt fastställa lagbundenheter och parametrar som bestämmer hur man gemensamt skall möta framtida kontexter. Bara om en sådan stabilitet finns är det rimligt att också fastställa mätvärden och mål både för vad som är rimligt att uppnå och parametrar som visar om det som görs leder mot målet.

Om emellertid Hartmund Rosas observationer är korrekta, nämligen att karaktären av den kontext man måste hantera ständigt ändrar sig, så blir också de mål och de mätsystem som man hämtat från tidigare skeden irrelevanta eftersom de bygger på en förståelse av skeendet så som det har varit förr.

När det gäller naturvetenskapen är ett sådant antagande i vissa fall, som inte präglas av komplexitet, fullt realistiskt. När det gäller mänskligt handlande är det alltid orealistiskt eftersom den enskilda individen bär med sig erfarenheter och en praktisk kunskap som hon vunnit i tidigare skeden. Det aktuella ”nuets” villkor är alltid annorlunda än tidigare.

Försök att styra skeendet utifrån externa variabler och mått, även om de innefattar personlighetsfaktorer etc., kommer antingen att leda till förutsägbara misslyckanden, om inte alla människor förmås följa de givna direktiven. Eller till oförutsägbara konsekvenser om allt flera människor utifrån sina egna erfarenheter anser sig inte kunna göra det som föreskrivs. Bägge utfallen slutar i misstillit och konflikter och tvingar fram ett förtryck av några gentemot resten.

Vi har som en följd av Rosas påståenden om den sociala accelerationen hävdad att den analysmodell och de resonemang (det paradigm) som bygger på att genom HPR (H= hierarki, P=Paternalism och R= Regel-



styrning) skapa förutsägbarhet måste överges. De leder inte bara till slöseri med resurser utan medför också att förtroendet för det styrande etablissemanget urholkas.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Bauman Z (2002): *Det individualiserade samhället*. Göteborg: Daidalos.

Bergendal G (2003): *Ansvarig handling. Uppsatser om yrkeskunnande, vetenskap och bildning*. Stockholm: Tidskriften Dialoger.

Bornemark J (2018): *Det omätbaras renässans. En uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Stockholm: Volante.

Fromm E (1945): *Ett tillägg – ”Karaktären i den samhällliga processen” i ”Flykten från friheten”*. Falkenberg: Natur och Kultur.

Kuhn T (1979): *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Lund: Doxa.

Lund M (2001): *Tillit och mänsklig utveckling. I: Aronsson G, Karlsson Ch (red): Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.

Rosa H (2013): *Acceleration, modernitet och identitet. Tre Essäer*. Göteborg: Daidalos AB.

Strand R (2002): *Complexity, Ideology and Governance*. *Emergence*, 4(1/2), 164–83, 2002. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Törnberg A (2017): *The wicked nature of social systems*. Göteborg: Doktorsavhandling vid sociologiska institutionen på Göteborgs Universitet.

## Individens självständiga val är ett faktum

För att undvika den kris som dagens paradigm, byggd på HPR, skapar måste en helt annan analysmodell vinna spridning. Denna måste inkludera vad vi vet om den enskilda människans faktiska förmåga, hennes praktiska erfarenheter och de föreställningar om framtiden som hon skapat sig.

Vi kan gilla eller ogilla de enskilda individernas val och föreställningar. Det är emellertid ändå dessa som kommer att bestämma vårt kollektiva handlande och därmed vår gemensamma framtid. Vill vi göra agerandet mer förutsägbart måste vi säkra oss om att de som är inblandade accepterar och förstår den samarbetsuppgift vi gemensamt måste lösa och vad som då krävs av var och en av oss. Bara den som förstått samarbetsuppgiften kan ställas till svars för sitt sätt att medverka.

Vår tids problem verkar därför vara att vi gjort oss beroende av en stor yrkesgrupp – ett etablissemang och dess väktare – som i all välmening bygger planer, mål, strukturer och föreskrifter med utgångspunkt från Snowdens två fält – enkel och komplicerad – medan verkligheten i snabb takt avlägsnar sig från de förutsättningar som krävs för att sådana strategier skall vara meningsfulla.

Vi måste istället acceptera att den förväntade oförutsägarheten i mänsklig samverkan – den som uppstår som en konsekvens av individens autonomi – numera är den potential som gör mänsklighetens fortsatta utveckling möjlig.

Historiskt sett är också just den kreativitet som bygger på praktisk erfarenhet, och som Jonna Bornemark menar blockeras genom en överdriven tilltro till styrning med hjälp av mätvärden och yttre parametrar, grunden för de aktiviteter som gjort våra mänskliga samhällen möjliga.

Det vi då grubblat över i vår yrkesverksamhet är hur man med respekt för människans självständiga val och hennes personliga erfarenheter av olika komplexa kontexter skulle kunna upptäcka och använda de potentialer för en bättre samverkan som ligger i individens egna insikter om den situation man verkar i.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Archer L, Hicks L, Whitaker D och Whitaker G (1994): Research Partnerships – Ways in which organisations and university-based facilitators/researchers may work together to carry out research, facilitate programme and staff development and improve quality of work and worklife. York: Social Work Research and Development Unit, Department of Social Policy and Social Work. University of York.

Argyris C. (1990): Overcoming Organizational Defences. Facilitating Organizational Learning. Needham Heights MA: Allyn and Bacon.

Aumann R J (2008): Rule-Rationality verses Act-Rationality. Discussion Paper # 497 December 2008. Center for the study of rationality. The Hebrew University of Jerusalem.

Harari Y N (2015b): Homo Deus – A Brief History of Tomorrow. Kina: Harville Secker.

Lundquist F (2004): Från mognad till omdöme i trafikantutbildningen. Lysekils Trafikskolas syn på vägverkets nya kursplan – arbetsmaterial. Degerfors: Samarbetsdynamik.

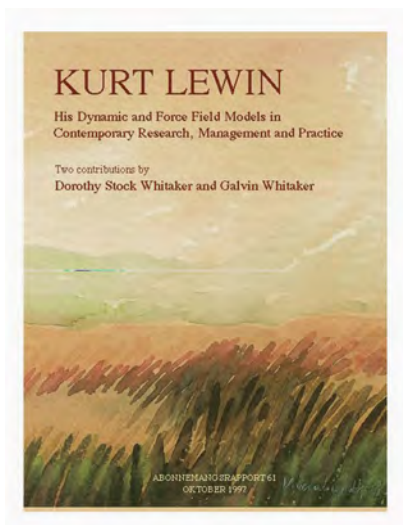
Runsten P, Werr A (2016): Kunskapsintegration – Om kollektiv intelligens i organisationer. Lund: Studentlitteratur AB.

Thomassen O J (2013): Integritet som arbetslivsfenomen. Oslo: Avhandling vid det medisinske fakultet vid Universitetet i Oslo.

## Doxan – det sociala fält som styr kollektivt handlande

Den tyske socialpsykologen Kurt Lewin, vars verk vi ofta refererar till, formulerade tidigt en modell för mänskligt beteende som just utgick från att varje individ agerade utifrån sina egna faktiska egenskaper och erfarenheter. Men Lewin levde under en tid då nazismen, kommunismen och sionismen växte fram. Dessa propagerade för likriktning, lydnad och självdisciplin.

I ljuset av -ismerna var Lewin därför tvungen att ta hänsyn till att också en annan parameter påverkade beteendet. Lewin kallade denna andra påverkan för ett socialt fält. Detta kunde också beskrivas som det sociala tryck som omvärlden utsatte individen för och som denne måste ta hänsyn till i sina val. Lewin såg det lika naturligt att man levde i en social värld som man påverkades av som att man levde i en fysisk värld som man måste hantera.



Det språkbruk Lewin hade tillgängligt var emellertid naturvetenskapens. Därför blev hans beteckning på denna påverkan just ”fält” eftersom detta begrepp då var på modet inom tekniken.

Liknande analyser, som knöt an till språkbruk och tankemönster i naturvetenskapen, finns för övrigt hos både Marx och Freud.

Vi har valt att se Lewins fält som något annat än en påverkan som kan beskrivas i naturvetenskapliga

termer. Vi ser ”fältet” som den påverkan som uppstår genom *språkliga konstruktioner* och det innehåll som präglar samtalen i samhället. Det vill säga det som inom retoriken kallas doxa.

Vi har hämtat begreppet och resonemangen från en skrift av Mats Rosengren. Grunden för vårt val att använda Rosengrens begrepp ”doxa” är att människors samverkan i hög grad bestäms av deras kommunikation i det större nätverk de bildar med varandra. I denna kommunikation har de språkliga konstruktioner vi som människor över generationerna ärver från varandra, en nyckelroll.

Många har hävdad att språkbruket formar kulturen i en verksamhet eller organisation. Vi har allt mer, och i enlighet med Thomas S Kuhn, kommit till slutsatsen att det också är tvärtom. Kuhn konstaterar att det paradigm som följs konstituerar en social grupp av dem som följer det. Paradigmet eliminerar de eventuella meningsskiljaktigheter som kan finnas. Paradigmet disciplinerar medlemmarna i gruppen att säga sådant som kan begripas och förstås av de andra. Därmed undviker man gemensamt resonemang om sådant som inte kan uttryckas inom ramen för paradigmet.

Kuhns resonemang utgick från naturvetenskapliga paradigmskiften. Men vi tycker att de kan utsträckas att gälla även de samtal som förs i samhället. Det Kuhn kallar paradigm kan vi istället kalla ”kultur”. Varje social gruppering har en kultur som disciplinerar dem att följa vissa förhållningssätt och undvika andra. Varje kultur har ett eget språk och språkbruk – en doxa.

Doxan formas av de utgångspunkter som individerna inom den sociala grupperingen tar för givna och som i sin tur påverkar hur de formulerar sig och vad de upplever legitimt att samtala om. Därmed skapar språk och språkbruk – doxa – det sociala fält som Lewin talade om.

Detta sociala fält får kraft genom att doxan skapar förutsättningar för vad som kan tänkas och sägas. Samtalandet formar därmed för de som samtalar en osynlig, omedveten och underliggande kollektiv föreställning om den sociala värld de är medlemmar i.

Denna föreställning skapar i sin tur en förväntan på människors agerande i en framtid. Vinsten med en doxa är således att dess föreställning om verkligheten skapar en förutsägbarhet när det gäller människors framtida handlande. Att bryta mot den förväntan på handlandet som doxan indirekt föreskriver gör man inte ostraffat.

Om man gör det kan man uppfattas som opålitlig och kan riskera att bli utesluten ur den sociala gemenskapen. Detta ger doxan en starkt styrande kraft och den blir därför existentiellt viktig att upprätthålla.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Fleck L (1997): Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposium.

Huxley, Aldous (2003). Du sköna nya värld. Stockholm: Lind & Co.

Klemperer V (2013): LTI. Tredje rikets språk – En filologs anteckningsbok. Borås: Mediehistoriskt bibliotek. Glänta produktion.

Lakoff G (2008): The political mind – Why You Can't Understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain. London: Penguin Books.

Luhmann N (2005): Förtroende - en mekanism för reduktion av social komplexitet. Göteborg: Daidalos.

Marrow J M (1969): The Practical Theorist. The Life and Work of Kurt Lewin. London: Basic Books. Inc.

Ramirez J L (1995): Skapande mening - en begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering. Avhandling 13:2. Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering.

Rosengren M (2002): Doxologi – En bok om kunskap. Skive: Rhetor förlag.

Strand R (2002): Complexity, Ideology and Governance. *Emergence*, 4(1/2), 164–83, 2002. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Tillberg L V (red) (2018): Uppdrag Militär. Perspektiv på militärt yrkeskunnande. Lettland: Swedish Centre for Studies of Armed Forces and Society (CSMS)

Whitaker D S, Whitaker G (1997): Kurt Lewin. His Dynamic and Force Field Models i Contemporary Research, Management and Practice. Abonnemangsrapport 61, Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

## Något om begreppet doxa

Genom att vi använder oss av begreppet doxa kastar vi oss in i en diskussion som startade i Grekland för mer än 2500 år sedan. Den centrala frågan då, och för oss nu, är hur självständiga människor skall kunna föra välgrundade och konstruktiva samtal med varandra om de verksamheter de deltar i, om samhället och om människans villkor.

Våra tidigaste belägg för förekomsten av denna diskussion är vad som skrivits och sagts av Protagoras, Sokrates, Platon och Aristoteles. Varför är då dessa gamla filosofers utsagor viktiga i vår tid? Varför måste vi använda ett begrepp som doxa för att resonera om vår tids komplexitet? Svaret är att de gamla grekernas överläggningar kommit att beskriva en viktig aspekt av vår mänskliga existens.

För att komma fram till vilka förhållningssätt som behöver gälla i mänskligt samspel är det viktigt med välgrundade samtal. De gamla grekerna brottades med samma dilemma som vi möter i dag. Är människan del av en större plan som skapats vid tidernas begynnelse och som vidmakthålls av för människan okända yttre krafter eller skapar människan själv sin tillvaro.

I det första fallet måste man förlita sig på auktoriteter som kan avslöja naturens mysterier och uttolka den osynlige härskarens vilja. I det andra fallet tvingas individen själv ta ansvar för den värld hon tillsammans med andra är med att skapa. Genombrottet för demokratin var därför en slags revolution som kastar auktoriteterna över ända. I Sverige tog sig denna revolution uttryck i satsningar på folkbildning.

Utgångspunkten för folkbildningens arbetsformer var samtal. Om demokratin skulle kunna genomföras måste medborgarna enligt dess tillskyndare självständigt skaffa sig den kunskap som behövdes för att kunna vara delaktiga i den. En studiecirkel kunde därför antingen avslu-



tas med en uppmaning till fattandet av ett övergripande beslut i frågan eller så kunde den avslutas med att diskussionen fick vara svar på frågan. Det vill säga att diskussionen i sig belyst den existerande problematiken så väl att de deltagande därmed fått sådan kunskap att de på egen hand kunde agera klokare i sina olika framtida samspel.

En välgrundad doxa hjälper alla att komma fram till vad människor i ett samhälle måste rätta sig efter, och är en förutsättning för att de skall kunna förvänta sig förutsägbarhet i varandras agerande. Först om de andra accepterar och förstår varför man bör välja ett visst agerande kan vi lita på att respektive individ också väljer att agera just på det sätt som vi hoppas.

Om förhållningsreglerna inte känns rimliga för var och en så blir det då, för att skapa förutsägbarhet, tvunget att med olika maktmedel försöka förmå människor att agera på ett sätt som i grunden känns främmande för dem.

En väg att åstadkomma en sådan maktbas är att referera till en högre auktoritet vars vägar är outgrundliga och som bara kan avslöjas av en elit – de utvalda och kallade med en unik förmåga som skiljer sig från andras. En helt annan väg är den demokratiska idén att utgå från samtalen mellan jämställda individer och från vad de genom samtal och gemensam erfarenhet funnit relevant och rimligt att göra i den aktuella situationen.

Det var detta dilemma – och lösningarna på det – som låg till grund för samtalen i Grekland och som också därefter blivit vägledande för våra demokratiska arbetsformer. Dilemmat mellan att låta det kollektiva handlandet styras av välgrundade samtal mellan de berörda eller av tvång från de som anser sig veta bättre, är lika levande för oss i dag som det var då.

Dilemmat som diskuterades mellan Protagoras och Platon var således om man borde tillåta att varje enskild individ agerade efter sitt förnuft och sina föreställningar om världen eller om det fanns några överord-

nade och absoluta lagar som gällde alla och allting, som människor var tvungna att följa för det gemensamma godas skull.

Protagoras avfärdade denna lösning. Han hävdade att människan var alltings mått. Om individer sågs som jämställda och gavs frihet att följa sitt eget förnuft och omdöme skulle samspelet kunna styras av de välgrundade resonemang som fördes dem emellan. Diskussionen som fördes blev då svar på frågan. Någon övergripande ”sanning” (en för alla ”best practice”) utanför människan fanns inte.

Platon och Sokrates hävdade istället att det fanns absoluta värden och lagar som människan måste följa för att alla skulle kunna njuta av ett gott liv. Brott mot dessa ledde till olyckor för alla. Därför var individerna tvungna att lära sig, och disciplinera sig under, dessa bud.

Individerna måste i denna process till att börja med förneka sina egna barnsliga och naiva intentioner, erfarenheter och känslor för att så småningom komma fram till och förlita sig på den yttre och absoluta sanning som fanns någonstans. Denna sanning fanns således inte från början i deras sinnen. Den måste inplanteras i sinnen av en yttre auktoritet. Frågan var då förstås hur denna sanning kunde formuleras och vem som kunde hävda en sådan auktoritet. Här återfinner vi kulturbegreppet.

Vare sig man ansluter sig till Protagoras eller Platon blir slutsatsen att det mänskliga språket är det avgörande verktyget för att nå fram till den kunskap och de lösningar som båda refererade till. I det första fallet, och enligt Protagoras, kommer språket att behöva användas för att komma fram till en integration av de många olika föreställningarna och uppfattningarna som finns hos olika individer. Först med en sådan integration kan det individuella agerandet bli förenligt med vad var och en individ uppfattar som lämpligt att välja att göra.

I det andra fallet, enligt Platon, kommer språket att behöva användas för att skapa och förmedla den världsbild och de föreställningar – den san-

ning – som finns utanför oss och som bör styra alla individers handlande och som därmed skall göra det möjligt för oss alla att leva ett gott liv.

Det är inom ramen för den tankestruktur som bygger på Platons tankar som vi finner den tro på oberoende och objektiva fakta och en av människan oberoende verklighet som kännetecknar vårt naturvetenskapliga tänkande och som leder fram till ”mätsamhället” och den styrning och tvång som många anser det legitimt att utsätta sig och andra för.

Det är också denna tankestil som ligger till grund för de olika -ismer och ideologier som på olika sätt upprätthålles och sprids av olika grupperingar i samhället. Genom sitt motstånd mot denna likriktande tanke anklagades Protagoras för att anse att all kunskap var relativ. Allt kunde påstås.

Utvecklingen under de senaste hundra åren har lett till en ökad individualisering. Denna har visat oss att en föreställning som bygger på Protagoras tankar kan vara högst relevant. Den lagbundenhet i skeendet som man tidigare föreställde sig tycks inte finnas. I dagens debatt blandas tro och fakta samman. Varje faktum kan tolkas olika och varje skeende kan förklaras som en följd av olika fakta.

Mänskligheten har därför med tiden tvingats att inse att ingen människa eller grupp kan hävda att man har tillgång till den absoluta sanningen. Världen är fortfarande ett mysterium. Det är därför människans lott att forma sitt eget liv, handla självständigt och använda sitt eget omdöme. Detta leder till slutsatsen att individen själv måste ta ställning.

Hur förhåller sig då denna individualism till Platons och Sokrates idéer? I den diskussion som förs av dagens filosofer och idéhistoriker har man börjat ange en lösning på dilemman. Man pekar på att de vetenskapliga framstegen gjort att *synen på språket* ändrat karaktär. Språket visar sig inte bara vara ett verktyg för att beskriva en faktisk värld. Språket självt, och den kunskap det inrymmer formar en innebörd – en mening – för oss.

Orden är inte bara ord. Med dem följer associationer, erfarenheter och minnen som sträcker sig över generationer. Allt detta ligger i doxan.

Språk och språkbruk – doxan – är relativt oberoende av de enskilda individer som existerar. Det måste erövrats på nytt av varje generation. Språket självt kan således mycket väl vara den struktur som bildar den överbyggnad som Platon refererar till. Språket och språkbruket, som ju existerar över tid, blir då enligt Protagoras en slags bevarad mänsklig måttstock på det som sker. Måttet har över tiden skapats av de möten som skett mellan subjekt och objekt och som förmedlats genom språket.

Genom denna syn på språket har de två aspekterna – Protagoras och Platons förenats till något tredje som är något relativt beständigt utanför människan. Det intressanta med doxan är således att den är ett faktum. Den existerar fysiskt. Den manifesterar sig i samtal, skrifter, berättelser etc. Den kan därför följas och studeras i sin egen rätt.

När människan med hjälp av doxan vill beskriva sin värld uppvisar doxan ett Janusansikte. Språket skall å ena sidan förmedla och bevara kunskap om vad som inte kan vara annorlunda än det är och som vi måste rätta oss efter. I detta perspektiv består språkbruket av påståenden om sakförhållanden. Då argumenterar vi och fastställer doxan med hjälp av bevis, härledning och *sambandsförklaringar*.

Språket skall å andra sidan hjälpa oss att integrera alla våra olika föreställningar om den nya värld vi gemensamt verkar i. Det handlar då om att skapa *väsensförklaringar* som är förenliga med våra respektive individuella erfarenheter. För att komma fram till goda väsensförklaringar är det viktigt att språket är tillräckligt flexibelt, rikt och mångsidigt för att var och ens individuella observationer, intentioner och känslor skall kunna beskrivas och ingå i dem.

Om språket och resonemangen begränsas och om bara vissa åsikter – nämligen de som för tillfället uppfattas som sanna – får framföras så

stagnerar språket och den integration som Protagoras såg som angelägen blir inte möjlig.

Vi kan således å ena sidan i Platons efterföljd tala om att det finns ett naturvetenskapligt präglat språk som bygger på exakta samband och definitioner av vad som är vad. Detta språk har en bestämd struktur och form. I detta språkbruk är det viktigt att fenomen och observationer korresponderar med varandra. När vi samtalar med varandra med detta språk refererar vi till sådant vi alla skulle kunna förnimma genom våra sinnen eller med hjälp av olika former av teknik.

Förmedlandet av sådana erfarenheter gör att vi kan ta del av hur olika fenomen hänger samman och hur de mönster uppstår, som vi möter. Med tiden har vi utvecklat olika sätt att pröva sanningshalten i sådana utsagor. I detta språkbruk möter vi ”sanningen”.

Vi kan emellertid också i Protagoras efterföljd tala om att vi har tillgång till ett språk – en doxa – genom vilket vi bättre kan förstå varandra och komma fram till välgrundade resonemang om hur vi gemensamt skall ordna vår värld. När vi till exempel talar om att det finns en ”arbetsmarknad” som vi behöver förstå oss på för att underlätta för personer som behöver ett jobb att få ett sådant, så är denna marknad inte ett objektivt, fysiskt fenomen som exempelvis ett avstånd, en typ av energi, en lukt eller en färg. Det är ett språkligt begrepp som vi har konstruerat för att förstå och hantera mänsklig samverkan på ett förutsägbart sätt. Även detta språk föds vi in i. Det hjälper oss att förstå oss själva och varandra.

De två språken går in i varandra och påverkar varandra. När vi refererar till svårigheter att hantera den komplexitet som i dag präglar vårt samhälle så är detta ett uttryck för att vi menar att vi inte gör tillräcklig skillnad på det ena och det andra. Förmår vi inte särskilja det ena språket från det andra blir samtalen förvirrande.

Om vi blandar ihop språkbruken så blir de problemformuleringar som vi sedan utgår från missvisande. Vissa fenomen kan beräknas och vissa konsekvenser förväntas. De kan inte vara på annat sätt än de är. Andra fenomen kan inte förutses utan kan bara fås att hända genom mänsklig påverkan och människors överenskommelser.

Mänsklighetens kunskapsutveckling har bestått av att i Platons efterföljd utforska den fysiska verkligheten naturvetenskapligt. Men den har å andra sidan också bestått av ständiga samtal för att i Protagoras efterföljd genom samtal förändra och utveckla doxan utifrån individernas aktuella erfarenheter, föreställningar och intentioner så att människors olika tolkningar och förståelse av det liv de lever kan integreras och göras begripliga för varandra.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Bornemark J (2018): *Det omätbaras renässans. En uppgörelse med pedanternas världsherravälde.* Stockholm: Volante.

Eriksson J (2007): *Alltings mått.* Glänta no 1 2007. Göteborg.

Josephson O (1996): *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse.* Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Pörn I (1985): *Enhet och mångfald i vetenskaperna.* Helsingfors: Sphinx – Årsbok från Finska Vetenskapsakademien LXII 1985. Serie B Sarja.

Runsten P, Werr A (2016): *Kunskapsintegration – Om kollektiv intelligens i organisationer.* Lund: Studentlitteratur AB.

Wolrath Söderberg M (2017): *Aristoteles retoriska toposlära.* Stockholm: Södertörns Högskola.



## Samtalande som berikar språket

Vi har byggt vår kultur på en föreställning om verkligheten som vi ärvt från upplysningstiden. Denna utgick från det naturvetenskapliga sättet att se på världen – det vill säga att det fanns allmängiltiga lagar som kunde fastställas. Det fanns därför ”sanningar” som inte kunde ifrågasättas.

Denna kultur verkar ha skapat en doxa som är lämpad för att samtala om en ”statisk” värld där vi kan använda kunskaper från förr för att förstå vad som kan hända i framtiden. Detta är egentligen märkligt eftersom alla är medvetna om att världen på grund av de teknologiska framstegen snabbt förändras sig. I vår dynamiska tid är det således inte bara statiska förhållanden utan själva dynamiken i skeendet som behöver uppmärksamhet.

Till och med inom den konventionella naturvetenskapen har man numera tvingats ifrågasätta förekomsten av allmängiltiga sanningar. I många fall måste också naturen ses som något som ständigt växer och förändras sig. Detta är självklart fallet också med de interaktiva skeenden som skapas av människan. Även om mycket är sig likt föds dock alla mänskliga skeenden i varje stund på nytt och förändras ständigt

Genom att använda en doxa som osynliggör denna dynamik begränsas också möjligheten att föra fram andra lösningar på tidens problem som skulle kunna vara lika rimliga som de man lärt sig använda tidigare. De potentialer som finns i en ökad rörlighet i arbetslivet blir till exempel inte beaktade när man diskuterar arbetsmarknadens funktion och olika arbetsmarknadsåtgärder. Ett skäl till detta är att man ser de aktörer som är inblandade som objekt – inte som unika och självständiga subjekt.

Trots att ett flertal rapporter och andra undersökningar visat på fördelarna för alla parter med att stödja och utveckla samhällets förmåga att ta till vara värdet av denna rörlighet så fortsätter man i gamla hjulspår. Tan-



ken på arbetstrygghet i termer av livslånga kontrakt med en och samma arbetsgivare är exempelvis starkt rotad. Företagen skall om möjligt bevaras där de finns. Teknologisk utveckling och automation som gör människor arbetslösa skall förbjudas eller undvikas osv.

Om nu individens självständighet är ett faktum som inte kan förnekas så borde man istället skapa ett samhälle där tryggheten bygger på att man lätt skall kunna gå vidare i sin karriär när man själv vill. Detta är ett alternativ som nästan inte alls diskuteras.

Ett skäl till detta är att förgivettagna begrepp som är inarbetade i kulturen och i det existerande paradigmet aldrig ifrågasätts. De är invanda och intränade sedan länge. Man använder dem lika naturligt som man andas.

Men de är inte obetydliga och oskyldiga. De skapar en förväntan på hur man själv och andra skall resonera och agera i en framtid. Denna förväntan kan man inte undkomma. Den styr handlandet. Vi möter här det sociala fält som Lewin talade om. Men om aktörerna själva känner att deras livskvalitet förbättras genom att en ökad rörlighet upplevs naturlig och livsbejakande så kan sådana föråldrade lösningar inte i längden vidmakthållas.

Problem uppstår då för oss som utredare, konsulter och forskare och inte minst för aktörerna själva när den doxa som tillämpas grundas i statiska föreställningar som strider mot den dynamiska verklighet vi gemensamt måste hantera och undersöka. Doxan leder då till insatser och reaktioner som är irrelevanta och malplacerade. Den statistiskt grundade doxa som regelmässigt tillämpas gör att den problemformulering som vi som konsulter och forskare får i uppdrag att belysa och ge lösningar på inte sällan är kontraproduktiv.

Om problemformuleringarna är olämpliga blir förstås också de åtgärder som genomförs och de tillämpningar av teorier och modeller som pre-

senteras missriktade. Detta innebär slöseri av resurser, det skapar misstroende och misstillit och det kan till och med få allvarliga destruktiva konsekvenser i termer av våld och konflikter.

Påpekanden om att den aktuella problemformuleringen inte längre stämmer – och att åtgärderna därför inte leder till önskade utfall – faller ofta på hälleberget. Ett skäl till detta är att den invanda doxan innebär en komplexitetsreduktion. Den får något som i grunden är svårt att få grepp på och som från början är obegripligt att låta som något som enkelt kan förklaras.

Vi finner dessa komplexitetsreduktioner överallt i vårt samhälle. Doxan, så som den då används, stillar människors oro. För att förstå vår tids problem och utmaningar måste därför doxan moderniseras och utvidgas.

Nya metaforer, det vill säga nya tankefigurer och med dem förenliga språkliga uttryck behöver nu formuleras, fördjupas, spridas och beaktas. Det finns i vår tid många etablerade begrepp och påståenden vars innebörd måste omförhandlas.

Några av de vi mött är:

- Arbetsbegreppet.
- Samtalandet som en viktig del i koordinerandet av verksamheten.
- Den jämbördiga positionen mellan aktörerna till skillnad från över-/under.
- Samverkans- och kommunikationsregler.
- Föreställningar om klasssamhället och dess ideologier.
- Rättvise- och rättsäkerhetsbegreppen.
- Beställare och utförare som en etablerad samverkansregel.
- Konkurrensens betydelse.
- Sociala strukturers påverkan på beteendet.
- Naturen av motivation, intention och interaktion.
- Hanterandet av dolda agendor.

- Försvaret av nationen.
- Oförutsägbarhetens konsekvenser – diktatur, fascism, totalitära strukturer, korporativism, maktmissbruk och integritetskränkningar.

Att bryta en doxa kräver en intellektuell ansträngning av de som berörs av situationen. Denna ansträngning har man hittills inte haft anledning att bry sig om, då man förväntat sig att få svar och lösningar från en auktoritet. Man har heller inte behövt öva sig i själva ”hantverket”.

För att vidga doxan krävs idag istället för redan färdiga lösningar utforskande samtal mellan de som berörs i vilka situationen ses som ett pussel eller en gåta som skall lösas och som inte redan från början har en lösning.

Det har under vårt arbete med denna fråga visat sig att ett problem med utforskande samtal är att deltagarna i fria samtal ofta försöker att samtidigt spänna över hela den problematik som ovanstående punktsatser beskriver. Mycket hänger ju samman. Detta leder till ofullständiga och ofärdiga tankar och resonemang. Utforskande samtal kan därför inte starta fritt och spontant. De behöver struktureras genom att frågeställningarna inledningsvis preciseras väl och att samtalen bearbetas och dokumenteras.

Genom goda utforskande samtal kommer då språket och språkbruket berikas och preciseras. Detta underlättar för deltagarna att löpande revidera den doxa som styr deras vardag så att de bättre kan möta sin sociala situation. Dessa aspekter och det praktiska genomförandet behandlas i ett speciellt häfte – ”Utforskande samtal”.

## Några andra som tänkt i dessa banor

Bohm D, Peat D (1987): Science, Order and Creativity. London: Routledge.

Brante T (2014): Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället. Kina: Liber.

Hallerstedt G (red.) (2006): Diagnosens makt. Göteborg: Daidalos.

Gibbons, M et al. (1994): The New Production of Knowledge – The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Sage.

Karlsson P, Schilling P (2006): Nya teorier – Ny kunskapsproduktion, några teoretiska perspektiv på IVA:s universitetsframsyn 2005/2006. Stockholm: Institutet för studier av utbildning och forskning.

Prigogine I (1980): From Being to Becoming. San Francisco: W.H. Freeman and Company.

Snowden D, Boone M (2007): A Leaders Framework for Decisionmaking. Harvard Business Review. November 2007, sid 69-76.

Stengers I (1997): Power and Invention. I serien Theory out of Bounds. Minnesota: University of Minnesota Press.

Stengers I (1999): For en demokratisering av vitenskapene. Oslo: Spartakus Forlag.

Stengers I (2000): The invention of Modern Science. I serien Theory out of Bounds. Minnesota. University of Minnesota Press.

Stern D S (2005): Ögonblickets psykologi – om tid och förändring i psykoterapi och vardagsliv. Lettland: Bokförlaget Natur och Kultur.

Stiebe A (2013): John Forrester och framställningsformen fall. En introduktion. Arche vol 44-45 sid 156.